

Michael Jacksons nese

Forestillinger om det stygge. Om speilets angst og forfengelighetens psykopatologi. Når kroppsforfengeligheten blir sykelig, får den navn som dysmorfofobi, kroppsdysmorfisk lidelse eller body dysmorphic disorder.

TEKST

Finn Skårderud

PUBLISERT 5. desember 2010

ABSTRACT:

MICHAEL JACKSON'S NOSE

The story about Michael Jackson's (1958–2009) nose is a sad one. It did not endure numerous rhinoplastic operations. Parts of the nose died before its owner. The tip fell off. Michael Jackson's compulsive relation to cosmetic surgery has been interpreted as a case example of the psychiatric disorder *body dysmorphic disorder*. This essay uses the biography and pathography of the artist as a hermeneutical springboard to describe and discuss such disorders in a psychological, cultural and historical context. The final part discusses the role of the mirror as technology and metaphor.

Keywords: biography, body dysmorphic disorder, embodiment, qualitative research, Michael Jackson

EMNER

biografi

kroppsdysmorfofobi

kroppsliggjøring

kvalitativ forskning

Michael Jackson

PLAGET: Michael Jackson begynte å bli plaget av sitt utseende omkring trettenårsalderen. Han følte seg stygg, var bekymret for at han var for mørk og nesen for bred. Brødrene kalte ham «Big nose». I tillegg var han mye plaget med dårlig hud. Foto: Scanpix

Have mercy, for I've been bleeding for a long time now.

Michael Jackson i et brev til magasinet People i 1987.

In death, he was less talked about for what he had done than for what he had done to himself.

Brian Dillon, Tormented hope, 2010

Da Michael Jackson døde 25. juni 2009, betød det også slutten på et av verdens lengste reality shows. Han døde som femtiåring, og i fire av disse fem tiårene hadde han levd i offentlighetens lys. Som gjenstand for et verdenspublikums projeksjoner var han tilnærmet perfekt. Han rommet kompleksiteten og spenningene. Han kunne beundres og dyrkes. Og vi kunne være empatiske med ham som offer; for den notorisk tyranniske faren og for mediernes, ryktenes og spekulasjonenes grenseløshet. Og vi kunne riste på hodet av hans tragiske anstrengelser for å komme vekk fra seg selv, kirurgisk,

medikamentelt og ved å forsøke å skape seg en ny barndom. Som ikon har Michael Jackson samme dimensjoner som Elvis. De var begge dyrket som halvguder. Men så ble de pasienter.

«En forfengelighet som har
krysset den uklare grensen til
det sykelige, kan binde personer
til å bruke timer foran speilet
hver dag»

Hans liv hadde rikelig med ingredienser som skaper stort underholdningsdrama: artistisk perfeksjon og eksentrisk atferd, offentlig suksess og privat misere, verdensstjerne og elendig selvfølelse, ensom i mengden, rykter, skandaler, tragisk barndom, sykdom, medikamentavhengighet, påstander om pedofili, rettstvister, vekst og fall – og et tragisk og mulig kriminelt endelikt.

Kongens to kropper

Den irske forfatteren Brian Dillon (2010) skriver om Michael Jackson i sin bok *Tormented hope*, en samling biografiske essays om hypokondri. Her tar han utgangspunkt i at den tidligere barnestjernen ble kronet som King of Pop. Og så knytter han dette til den historiske forestillingen om at kongene hadde to kropper. Denne tradisjonen, som varte fra antikken og til renessansen, speilet forståelsen av at monarken både hadde en fysisk kropp og en emblematiske kropp. Derfor måtte kongene gravlegges to ganger. Den emblematiske kroppen representerte et *imago*, et symbolsk bilde på den kongelige makten.

Og var ikke Michael Jackson, spør Dillon, nettopp en kropp splittet i to? Den ene kroppen er den som lever på scenen. Det er kroppen som opptre og beundres. På scenen ble han den han drømte om: en sexy, attraktiv, selvsikker person som hadde full kontroll over seg selv og sitt publikum. Kroppen under showene og på videoer er delikat og energisk, men også strengt regissert. Michael Jackson slapp seg som sanger eller danser ikke løs på scenen. Dansetrinn og sang var i stor grad stiliserte kopier av gester og musikalske uttrykk fra hans forbilder, som den nyskapende afroamerikanske artisten James Brown. Prestasjonene er udiskutabelt imponerende, men hans styrke lå i det kontrollerte og statiske, som *moonwalking* eller hans mekaniske måte å ta seg til skrittet på. Og kongens garderobe ble mer og mer rojal eller militær. Når jeg under arbeidet med denne teksten ser Kenny Ortegas film «Michael Jackson's This is it», bygd på prøvene foran det som skulle bli det store scenecomebacket etter ti år i 2009, merker jeg et ubehag. Bevegelsene er koreograferte til minste detalj. Det robotaktige, mekaniske og maskinelle gir assosiasjoner til militærparader og regimers kontroll og disiplinering av kroppen. Det lekne, spontane og frie er sterkt fraværende.

«Michael Jacksons kunstige nesetipp ble hans *reductio ad absurdum* av sin misnøye med seg selv»

Utenfor scenen var det ganske annerledes. Michael Jackson så seg i speilet og likte ikke det han så. Og nå hadde han ikke kontroll, verken mentalt eller praktisk. Han lot seg kontrollere av andre (Taraborrelli, 2010). Den andre kroppen er den som rommer frykt, lidelse, sykdom, medikamenter, avhengighet og krenkelser. Lenge var denne skjult for offentligheten, men etter hvert lot den seg ikke skjule. Ikke minst ble den synlig fordi Michael Jackson søkte legers hjelp for å endre sitt faktiske utseende. Og slik ble popkongens to kroppar en del av fortellingen om artisten, og etter hvert som karrieren gikk, ble dette en stadig større del av fortellingen: Hvem er han egentlig?

Han søkte å bli en annen. Til forskjell fra folk flest hadde han pengene til å iscenesette forsøkene på forvandlinger. Det som for andre er lengsler, fantasier og drømmer, ble hos ham kroppslige realiteter. Det gjaldt ikke bare tilgangen til kosmetiske kirurger. Et annet eksempel er hvordan han identifiserte seg med Peter Pan. Denne skikkelsen, som ble skapt av den skotske forfatteren James M. Barrie, ville ikke bli voksen fordi han hadde opplevd at hans foreldre svek og glemte han. Peter Pan foraktet voksenlivet, klamret seg til evig infantilitet, og flyktet fra realismen i sin drømmeverden *Neverland*. Michael Jackson realiserte dette fantaserte ideallandet med sin ranch Neverland i Santa Barbara i California. Han gjorde stedet til en fornøylespark og fylte den med barn, hans svar på Peter Pan-fortellingens *lost boys*.^[1]

Som verdensstjerne mistet han eiendomsretten over seg selv. Medier, blogger og aktører på Internett har i årevis tatt hans kropp på ordet. De har skrevet og spekulert om avmagring, hud, hår, ansiktsskjelett og nesebrusk. Det spekulative blandes med det seriøse. Han er blitt tilskrevet en rekke psykiatriske diagnoser av mennesker som ikke kjente ham. Den psykiatriske sakkyndige i rettssaken om påstått sex med mindreårige erklærte at han mentalt hadde regrediert til tiårsstadiet (Taraborrelli, 2010). Den biografiske og ikke minst patografiske litteraturen er allerede omfattende, og etter hans død vil den vokse ytterligere.

Denne teksten slutter seg strengt tatt til den parasittiske litteraturen om Michael Jackson. Ærendet her er å anvende ham som en eksemplarisk case for å beskrive sykkelig kroppsmisnøye. I USA er det en gjengs oppfatning at han var et av de mest celebre ofrene for såkalt *body dysmorphic disorder*. Jeg tar ikke stilling til den eventuelle korrektheten av en slik diagnose, men anvender altså Jackson som en biografisk inngang til en slik tematikk. En slik bruk av biografiske skikkelser som hermeneutisk springbrett speiler den metodiske tilnærmingen i denne serien av essays om kropp, sinn og kultur (Skårderud, 2008). La meg gjøre det så konkret som å gripe fatt i Michael Jacksons nese, og nesen som et symbolsk uttrykk for status. Hans ødelagte nese ble hyppig brukt som en kroppsmetafor for hans påståtte generelle fall. Den

begynte å dø før sin eier. Essayet tar så et sprang til idehistoriske og psykologiske refleksjoner om en kroppsteknologi som var fatal for Michael Jackson: Speilet.

Den kultiverte nesen

En av skjønnlitteraturens aller største refleksjoner over nesens betydning finner vi i den russisk-ukrainske dikteren Nikolaj Gogols absurde novelle «Nesen» (1836/2003; Skårderud, 1991). Gogol, som regnes som den russiske prosadiktningens far, likte å skrive om neser, og var angivelig selv meget glad i sin egen fugleaktige, lange og spisse nese. I novellen har en nese kommet på avveier. Platon Kovaljov våkner en morgen og oppdager at nesen er forsvunnet. Den ble fornærmet over at barbereren kløp om den med to stinkende fingre. Så den rømte og dro rundt i Petersburg på egen hånd. For nesens eier betyr den alt. Status har alt å si, og nesen er et tegn på hans rang og verdighet. Han har mistet sin identitet og bokstavelig talt sitt ansikt. Han sitter igjen med et hull og er «glatt som en pannekake». Hvordan skal han kunne vise seg? Er alt falt i grus? Kovaljov starter jakten. Nesen befinner seg vel. Den kjører rundt som embetsmann. Eieren finner sin nese, andektig bedende i en katedral. Men den nekter å vende tilbake til hans ansikt. Argumenter og bønner hjelper ikke. Til slutt blir nesen arrestert av politiet under flukt til Riga. Og den kommer på plass igjen.

«Nesen» er en av Gogols mest fantastiske noveller. Da den ble utgitt, ble den blant annet av Pusjkin oppfattet som en spøk. Men det er nesten uunngåelig å tolke dypere meninger inn i den. For Platon Kovaljov var nesen konkretiseringen av den viktige ideen han tuftet sitt liv på: fremgang i tjenesten og opprykk. Men som enhver ytre kroppslig markering av egenskaper og indre liv er den meget sårbar. Man kan lett miste kontrollen over det som er så viktig for å oppleve psykisk kontroll og å definere identitet. I dette tilfellet var det altså nesens egenrådighet som var problemet – kroppens ustyrlighet. Slik er novellen en presis metafor for dagens sterke fokus på det kroppslige ytre og tilhørende kontrolltap (Skårderud, 1991).

Det er lang tradisjon for å benytte nesen som et uttrykk for egenskaper hos eieren. Den var ikke bare en kode for skjønnhet, men kunne også være en ytre representasjon av herkomst, makt og personlighet. Den amerikanske forfatteren Gabrielle Glaser (2002) har skrevet en underholdende og bokstavelig talt nesevis bok om organets kulturhistorie. Det handler mye om lukt, stank og parfyme, om nesen som pusteorgan og lukteorgan. Men det vies også plass til den del av den nasale historien som handler om utseende. Glaser nevner særlig attenhundretallet som en oppblomstring av tankegods om å betrakte fysiognomi som et språk for mentale og moralske kvaliteter. En slik pseudovitenskap kom blant annet til uttrykk i Georg Jabets bok «Notes on noses» i London i 1854. Her beskrives det hvordan forskjellige neseformer svarer til forskjellige gode eller dårlige egenskaper. «Romerske neser» signaliserer kraft og evne til store beslutninger. «Greske neser» svarer til forfinet karakter og kjærlighet til kunsten. Andre neser er gode å tenke med, og «jødiske neser» avslører dyp menneskekunnskap og evnene til å gjøre slik innsikt profitabel. Så er det de tafatte

nesene som avslører svakhet og smålighet. Og jo mer sivilisert kulturen er, desto flattere neseser.

En tragisk nese

En slik fysiognomisk tilnærming til sinn, moral og kultur er i likhet med frenologien absolutt forkastet som vitenskaper. Men, og relevant i Michael Jacksons tilfelle, er altså at nesens anatomi til en viss grad følger det som noe upresist kalles rasemessige fellestrekk og det som mer presist kalles familietrekk. Ifølge Taraborrelli (2010), som har skrevet den biografien som er grundigst i sitt arbeid med kilder, begynte Michael Jackson å bli svært plaget av sitt utseende omkring trettenårsalderen. Han var bekymret for at han var for mørk og at nesen var for bred. Han følte seg stygg, og ifølge moren endret han seg fra en bekymringsfattig gutt til en som isolerte seg. Brødrene gjorde det ikke bedre for ham ved å gi ham kallenavnet «Big nose», og faren Joseph skal ha ledd av sin sønns selvsentrerte bekymringer og insistert på at junior hadde arvet hans egen storartete nese. I tillegg var han mye plaget med dårlig hud. Han skjulte ansiktet ved å bøye seg ned, og han unngikk blikkkontakt. Barnestjernen brukte mye sminke under opptredenene for å skjule sine kviser, og gir selv uttrykk for hvor sterkt dette formet ham (Taraborrelli, 2010 s.159):

I seemed to have a pimple for every oil gland ... I became subconsciously scarred by this. I got very shy and became embarrassed to meet people. The effect on me was so bad that it messed up my whole personality.

Den første neseoperasjonen ble utført våren 1979. Han var da tjueen år gammel. Han hadde lenge snakket om «a nose job», i medisinsk terminologi rhinoplastikk, men han hadde ikke våget. Så var det som om skjebnen hjalp ham. Han falt på scenen da han utførte vanskelige dansetrinn, og brakk nesen. Han måtte opereres. Kirurgen forholdt seg ikke bare til bruddet, men gjorde nesen noe smalere. Og Michael Jackson likte det han så da bandasjene ble tatt av. Ifølge Taraborrelli hadde han nå fått en opplevelse av å kunne kontrollere sitt utseende. Etter en tid klaget han over pustevansker og problemer med å synge. Han ble henvist til dr. Steven Hoefflin, som foreslo en ny nesejobb. Og han tilbød seg også å ta seg av annet som Michael Jackson ønsket å endre i ansiktet. En av artistens nære og absolutt kloke venner var skuespilleren Jane Fonda^[2]. Hun var en av dem som var mest foruroliget og tydeligst advarte ham mot mer kirurgi. Det gikk rykter om at Michael Jackson forsøkte å ligne sitt ideal Diana Ross, men Fonda var den som fortolket ham slik at det nok handlet mer om at han søkte å bli forskjellig fra faren Joseph. En av nettets bloggere (Merkin, 2010) kaller slike forvandlinger

Houdini-like efforts to break out of the prison of who he inexorably is ...

I 1980 hadde nesen blitt operert for andre gang. I selvbiografien «Moonwalker» (Jackson, 1988) medgir han også en ny kløft i haken. Men han likte fortsatt ikke det han så i speilet. Og kvisene var fortsatt der. Han hadde lest at fet mat bidro til dem. Broren Jermaine hadde med suksess blitt vegetarianer for å bli kvitt sitt akneproblem. Michael

Jackson bestemte seg for å prøve det samme. Han endret sin diett, og han lengtet etter å bli slankere, å få «en dansers kropp». Han tapte vekt, og huden ble bedre. Ryktene mente at han hadde gjennomført plastisk kirurgi med «cheek implants», men Taraborrelli mener at det først og fremst var snakk om effekter av avmagringen. Ansiktet ble skarpere markert. Andre rykter erklærte ham som anorektiker. Det er en kjensgjerning at han gikk ned i vekt i følelsesmessig vanskelige situasjoner, som ved rettssaken om påstått barnesex. Han fortalte at han ofte kastet opp før han skulle møte sin far (Taraborrelli, 2010). Da han døde, hadde han en kroppsmasseindeks på magre 15,6 (Wikipedia)^[3].

KONTROLL: På scenen var Michael Jackson den han drømte om: en sexy, attraktiv, selvsikker person. Hans styrke lå i det kontrollerte og statiske, som *moonwalking* eller hans mekaniske måte å ta seg til skrittet på. Og garderoben hans ble mer og mer militær. Foto: Scanpix

Det sies at han mistet tellingen på antallet nesejobber, og annet som måtte ha blitt gjort med ansiktet hans. Han var svært hemmelighetsfull om dette. Personer i hans stab sier at det var snakk om minst ti operasjoner. Og så skjedde det tragiske. Den etter hvert delikate nesen tålte ikke inngrepene. Den ytterste delen døde og falt av. Han måtte få seg en latexprotese av nesetippen. Denne ble omhyggelig skjult av sminke. I mars 2003 skrev Vanity Fair at uten protesen så han ut som en mumie med to hull. Taraborrelli, som hevder å sett ham uten protesen, sier at det slett ikke er sant, men:

Without the device, his nose appeared flatter, more blunt – not pointed – and he didn't really look like ... Michael Jackson. (s. 435)

Taraborrelli beskriver hvordan det var en ydmykende og tidkrevende jobb å sette på protesen. Det var hans daglige kors. Og det var dager da han ikke orket det. Da brukte han i stedet den ansiktsmasken som ble en del av hans image, ikke fordi han ville skjule seg eller beskytte seg mot infeksjoner, men fordi neseprotesen ikke var der. Slik man spurte «hvem er han?», spurte man nå også «hva er sannheten om hans nese?». Diskusjonene om «nesekrøplingen» var intense på Internett, både blant lekfolk og fans og blant plastiske kirurger. Var han blitt avhengig av plastisk kirurgi, slik man kan bli avhengig av narkotika, alkohol og mat? Legen og vennen Deepak Chopra (2009) skriver:

What became his compulsion with cosmetic surgery was an expression of self-mutilation, a total lack of respect for himself.

Straks etter at han var død, spekulerte man på nettet om nesetippen hadde fulgt med den døende mannen i ambulansen på vei til sykehuset.

Det ble også spekulert om hans nye kaukasiske nese sammen med hans stadig blekere hud var et forsøk på å ta avstand fra sin afroamerikanske bakgrunn. I et legendarisk fjernsynsintervju med Oprah Winfrey i 1993, det første på fjorten år, bedyret han at endringene i huden skyldtes hudsykdommen *vitiligo*, som han fikk diagnostisert i 1986. Vitiligo er en skade av pigmentene i huden, og han anvendte forskjellige remedier for bleking av huden for å kamuflere dette. Obduksjonen bekreftet at han hadde vitiligo. Hudlidelsen hadde også sin romantiske side. Han giftet seg med sin hudleges assistent. Debbie Rowe hjalp han gjennom mange år med praktisk og emosjonell støtte for hans hudplager.

Forfengelighetens figurer

Michael Jacksons kunstige nesetipp ble hans *reductio ad absurdum* av hans misnøye med seg selv og sin kropp. De resterende delene av essayet vil ta for seg forfengelighet med vekt på dens mer sykelige utslag. Det finnes en god forfengelighet som er identisk med selvrespekt. Å pynte seg kan være uttrykket for at man med glede forbedrer det verket som er en selv. Vi som arbeider med syke og eldre mennesker, vet at det kan være livsfare når et menneske slutter å bry seg om sitt ytre. Den gode forfengeligheten er skapt av et overskudd. Den gode forfengeligheten sprenger rommet for det private og deler overskuddet med de andre. Det finnes tilsvarende en dårlig forfengelighet, og den

er drevet av et underskudd. Den springer ut av en mangel og misnøye, og kan bli til besettelsen etter å omgjøre seg selv. Den svarer til en overskyggende negativ selvvurdering. Den dårlige forfengeligheten er asosial og spinner nervøst omkring seg selv.

I *From the history of an infantile neurosis* (1918/1955) skriver Freud om en pasient som er mest kjent i psykoanalysens historie som «Ulvemannen». Pasienten var den russiske aristokraten Sergei Pankejeff, og tilnavnet stammer fra en drøm han berettet for Freud. Soverommet hans ble invadert av mange hvite ulver. Freud tolket drømmen til å ha sammenheng med at pasienten som ung hadde sett sine foreldre ha sex. I 1926 henviser Freud Pankejeff til den amerikanske kollegaen Ruth Mack Brunswick. I henvisningen skriver han om hvordan pasienten lider (Dillon, 2010 s. 273)

from a hypochondriacal idée fixe concerning a scar on his nose.

Ulvemannen sjekket til stadighet nesen i speilet. Brunswick tok imot pasienten, og i 1928 utdyper hun hvordan pasienten (Phillips, 2005 s. 16)

neglected his daily life and work because he was engrossed, to the exclusion of all else, in the state of his nose ... His life was centered on the little mirror in his pocket, and his fate depended on what it revealed or was about to reveal.

Kroppsdysmorfisk lidelse

Både Freud og Brunswick fortolket symptomet som uttrykk for kastrasjonsangst, med nesen som et symbol for kjønnsorganet. Det psykodynamiske begrepet om kastrasjonsangst er nå å betrakte som mer eller mindre utdatert. Den russiske aristokratens bekymringer for nesen blir her i stedet anvendt som en kasuistisk illustrasjon av det som i det amerikanske psykiatriske diagnosesystemet DSM beskrives som *body dysmorphic disorder* (American Psychiatric Association, 1994). Begrepet har sine røtter i den italienske legen Enrico Morsellis beskrivelse i 1891 av *dysmorphophobia* (Morselli & Jerome, 2001). Navnet på lidelsen har igjen sitt språklige opphav i det greske ordet for å være stygg, særlig i ansiktet, *dysmorfia*. En tidlig litterær kilde til selve begrepet finnes hos historikeren Herodot. Han viser til myten om en kvinne som var «den styggeste i Sparta», men som etter å ha blitt berørt av en gudinne, ble den «vakreste av alle spartanske kvinner».

Morselli behandler mange pasienter med slike plager, og han skriver (Phillips, 2005 s. 16):

The dysmorphic patient is really miserable; in the middle of his daily routines, conversations, while reading, during meals, in fact everywhere and at any time, is overcome by the fear of deformity ... which may reach a very painful intensity, even to the point of weeping and desperation.

Lignende tilstander ble senere også beskrevet av noen av de mest prominente europeiske psykiaterne rundt forrige århundreskifte, som Emil Kraepelin og Pierre Janet. Den franske pioneren Janet hevdet at tilstanden var relativt vanlig. I 1903 skrev han om en tjuesju år gammel kvinne han kalte Nadia. Hun beskrives som en talentfull og intelligent datter av en distingvert fransk familie. Nadia var fortvilt over mange sider ved sitt utseende, som rødlig og fregnede hud, føttene, at hun var høy og sine «lange og latterlige» hender. Hun fryktet at han ingen ville kunne bli glad i henne fordi hun var så stygg. I fem år isolerte hun seg i en trang leilighet (Phillips, 2005 s. 16).

If they saw me in plain light, people would be disgusted.

På 1930-tallet fikk man nye fargerike navn, blant annet de tyske «Schönheitshypochondrie» – skjønnhetshypokondri – og «Hässlichkeitskümmerer» – heslighetsbekymring. Det tyske språket bidrar med mer erfaringsnære beskrivelser av hva lidelsen faktisk handler om. Tilsvarende er det tyske «Magersucht» – magerhetssøken – et langt bedre ord enn anorexia nervosa. Dymorphophobia ble formelt tatt inn i det amerikanske diagnosesystemet DSM-III-R i 1987, og endret senere navn til body dysmorphic disorder. I 1991 fikk lidelsen sin plass i WHO's diagnosesystem ICD-10 (WHO, 1996). Norske oversettelser er *kroppsdysmorfisk* lidelse og *dysmorfofobi*. En av de mest sentrale forskere og klinikere innenfor dette området er den amerikanske psykiateren Katharine A. Phillips (2005, 2009), og hun har både gjennom akademiske og populærpsykologiske fremstillinger bidratt til økt kunnskap om slike fenomener. I norsk sammenheng finnes en god oversiktsartikkel skrevet av Kristin Mack og Berit Grøholt (2003).

Det sentrale i en slik diagnose er en overdreven opptatthet av en innbilt, eventuell reell, men minimal defekt i utseendet, og dette fører til betydelig psykisk og sosialt ubehag. Selv om tilstanden kan synes triviell for utenforstående, kan den ha betydelige konsekvenser i form av isolasjon, tap av skole og arbeid, overdrevne behandlingstiltak, høy psykiatrisk samsykelighet, selvmordsforsøk og selvmord – og unødvendig kosmetisk kirurgi. I begge diagnosesystemene skilles det mellom en psykotisk type med vrangforestillinger og en ikke-psykotisk type. Det er divergerende holdninger til hvordan dysmorfofobi skal klassifiseres. Noen fremhever lidelsen som distinkt og unik, andre plasserer den innenfor tvangsspekteret, mens andre plasserer den nærmere andre former for kroppsbildeforstyrrelser (Mack & Grøholt, 2003).

**«Den gode forfengligheten
sprenger rommet for det private
og deler overskuddet med de
andre. Den dårlige
forfengligheten er asosial og
spinner nervøst omkring seg
selv»**

Det vanligste er at slike lidelser debuterer i puberteten. Phillips (2005, 2009) mener at fenomenene er underdiagnostiserte. En slik påstått underrapportering skyldes dels fagfolks manglende kompetanse i dysmorfiske tilstander og dels at personene skammer seg over sine plager og hemmeligholder eller bagatelliserer sine symptomer. I sin oversikt over forskningslitteraturen angir Mack og Grøholt (2003) at prevalensen er 0,7–2,3 prosent i normalbefolkningen. Den er større når man går til psykiatriske pasienter, eksempelvis 13,1 prosent i en studie av inneliggende pasienter (Grant, Kim & Crow, 2001). I en studie av pasienter henvist til hudlege fant man at prevalensen var 11,9 prosent (Phillips, Dufresne, Wilkel & Vittorio, 2000).

Jeg har selv behandlet mange pasienter som svarer til slike diagnostiske kriterier, hvorav svært mange har hatt samsykelighet med spiseforstyrrelser. En viktig forskjell mellom dysmorfofobi og spiseforstyrrelser er imidlertid fordelingen mellom kjønnene. Spiseforstyrrelser er unike innenfor det psykiatriske lidelsespanoramaet gjennom at om lag nitti prosent av dem som tilfredsstiller kriteriene for anoreksi og bulimi, er jenter og kvinner. Det er en langt likere kjønnsfordeling innenfor den patologiske kroppsmisnøyen, men det er ikke helt overraskende forskjeller mellom kvinner og menn når det gjelder hvilke kroppsområder som rammes. Begge kjønn er opptatt av hud, hår og nese, mens kvinner i tillegg fokuserer på vekt. Menn bekymrer seg over skallethet, størrelsen på penis og muskler.

Pump og prakt

En gruppe amerikanske forskere og klinikere har definert en egen undergruppe av dysmorfisk lidelse, kalt *muscle dysmorphia*. En slik overopptatthet av muskler, gjerne i kombinasjon med misbruk av anabole steroider, mannlige spiseforstyrrelser og kroppsbildeforstyrrelse, omtales som *Adonis complex* (Pope, Phillips & Olivardia, 2000). Sigmund Freud gikk til antikkens myter for å hente bilder til sjelelige fenomener. Kong Ødipus ble til et seksuelt kompleks, og Narcissus har i moderne tid falt fra å være halvgud til å bli pasient, en helt egen personlighetsforstyrrelse. Hvem var så Adonis, som nå blir kompromittert ved av å gi sitt navn til psykopatologi? I den greske mytologien var han en meget vakker ung mann. Afrodite forelsket seg i ham. Legenden finnes i forskjellige versjoner. I en av dem avviser han henne og drar heller på jakt. Men så blir han drept av et villsvin. Det ropes på Zevs. Han lar Adonis få være både levende og død. Han skal leve en tredel av året i dødsriket hos Persefone, en tredel hos Afrodite og en tredel for seg selv.

Ved å anvende Adonis ønsker forfatterne å si noe om menns aktuelle opptatthet av muskler og kropp som skjønnhet og estetisk selvframstilling. Når man bygger og forbygger seg i helsestudioet, handler det ikke så mye om å være sterk, men om å vise størrelse. Musklenes form og definisjon er viktigere enn hva de kan bære. Gjennom å beskrive slike fenomener løfter forskerne og klinikerne frem de maskuline erfaringene, slik også Michael Jackson gir forfengeligheten et vansiret mannlig ansikt.

Speilets figurer

Beretningen om Michael Jacksons nese er trist og tragisk, men den tydeliggjør det drama mange kan føle i møtet med sitt eget speilbilde. Man kan høre at kroppsdysmorfisk lidelse ikke har noe å gjøre med forfengeligheit. Selvsagt har det svært mye med forfengeligheit å gjøre. Men det er altså en forfengeligheit man har mistet kontroll over, slik en person med spiseforstyrrelser har lite kontroll over tanker, følelser og atferd knyttet til mat, vekt og utseende. En slik forfengeligheit som har krysset den uklare grensen til det sykelige, kan binde personer til å bruke timer foran speilet hver dag. Og han eller hun er sjelden fornøyd med hva han eller hun ser. Kroppsforfengeligheiten er knyttet til øyet som sans. Speilet er dens kjerneteknologi. La meg avslutningsvis dvele ved speilet som teknologi og metafor. For en mer omfattende refleksjon om speil og speiling, se Skårderud (2004).

Venezia

Uker før jeg skrev denne teksten, besøkte jeg Museo Vetrario, glassmuseet i Palazzo Giustinian på den venetianske øyen Murano. Venezia har en rik tradisjon som glassprodusent. For å unngå brann flyttet man i 1291 glassovnene fra selve Venezia og ut til denne øya. Og raskt ble dette verdens sentrum for glass, både som håndverk og kunst. Med møysommelig arbeid og eksperimentering ble speilet skapt her. Selvfølgelig har det alltid eksistert reflekterende flater. Historiens konger og keisere hadde sine blankpussete metallplater for å speile seg i sin egen makt. Men før det fabrikkerte speilet kunne mennesket bare ane sitt speilbilde. Gradvis falt det venetianske monopolet. Speilene invaderte offentlige og private rom. I Ludvig 14s hoff bar man ut maleriene og satte inn speil. I fornemme hjem erstattet de tapetene. En *psyché*, et frittstående speil i full kroppshøyde, ble et populært stuemøbel. I Boulogne-skogen var det satt opp store speil langs spaserstiene. Gradvis ble speilets luksus til speilets hverdagslighet.

Kroppsselve

Etter å ha beveget meg omkring i salene i glassmuseet på Murano stilte jeg følgende spørsmål: Hvordan preger speilet det moderne mennesket? Speilet har endret vår måte å se oss selv på. Det gjelder helt konkret. Speilet har åpnet opp for en ny personlig kroppsgeografi. Vi kan se vår egen profil, og vi kan bli kjent med ryggen. Men det gjelder også i overført betydning. Speilet er en identitetsmaskin. Det er faktisk relevant å spørre om og hvordan det moderne *selvet* hadde utviklet seg om den flyktige vannpytten hadde vært den eneste kilden for selvrefleksjon? Speilet gjør oss mer følsomme for oss selv. Et kroppslig fenomen – å speile seg – er også et psykisk fenomen. Speilet reflekterer oss, og det får oss til å reflektere. Alminneliggjøringen av speilet faller sammen med Vestens modernisering. Når vi snakker om det moderne mennesket som et psykologisk menneske – en *homo psychologicus* – tenker vi nettopp på at man i økende grad er nødt til å reflektere over seg selv som prosjekt: Hvem vil jeg være? Speilet blir et attraktivt redskap for selvutvikling og indre dialog. Det gir muligheter for å se seg selv som en annen, og en ide om å få tilgang til den andres bilde av meg.

EN DØD NESE: Michael Jacksons nese kan stå som en metafor for hans påståtte generelle fall. Han mistet selv tellingen på antall plastiske neseoperasjoner, og etter hvert tålte den ikke inngrepene. Den ytterste delen døde før sin eier og falt av. Han måtte få seg en latex-protese av nesetippen. Foto: Scanpix

Franske Sabine Melchior-Bonnet gir oss speilets historie, teologi, filosofi, sosiologi og psykologi i «The Mirror. A History» (2002). Hennes store poeng er at i speilet ser man alltid mer. Speilet er overskridende. Det dikter, lyver og snakker sant samtidig. Når jeg ser mitt eget speilbilde, ser jeg meg selv. Riktignok lyver det ved at høyre blir til venstre. Men speilet er også stedet hvor jeg kommer i kontakt med fantasiene mine. Det gjelder på godt og vondt. Speilet gir oss i samme øyeblikk både virkelighet og fantasi, og det er umulig å skille det ene fra det andre. Jeg ser nesen min, og jeg tror jeg ser mitt indre liv. Slik er speilet et avansert redskap for at jeg skal skape min forestilling om meg. Bildet av en selv og følelsen av en selv møtes i speilet – og de kan forveksles.

IDENTITETSMASKIN:Speilet gjør oss mer følsomme for oss selv. Det reflekterer oss, og det får oss til å reflektere over hvem vi vil være. Slik blir speilet en identitetsmaskin. Foto: Flickr.com

Speilingen som atferd er også problematisk i kraft av dens overdrivelse. Det finnes brutalt mange speil. De finnes i helsestudioene, inne i garderobene, i offentlige rom og som speilglassruter. I forlengelsen av en slik selvopptatthet finnes speilsyken, den forfengelige fikseringen på overflaten. Nesen er feil; og alt handler om det. Det granskende blikket kan øke en negativ oppmerksomhet omkring egen kropp. Denne kroppsmisnøyen er blitt epidemisk i vår kultur. Og speilet kan fremme skammen. Å stadig se seg selv er også knyttet til fantasiene om å bli sett og vurdert av andre. Skammen er knyttet til blikket, til opplevelsen av å bli avslørt. I time etter time foran speilet kan hun eller han holde dommedag over seg selv, både kropp og sjel; slik speilet spiller en viktig rolle i Michael Jacksons biografi.

Et godt øye til seg selv

La meg helt til sist avslutte med andre måter å anvende speil på – og da forsøksvis i den gode forfengeligheits ærend. For tretti år siden var jeg med på å montere speil på det psykiatriske sykehuset i Arezzo. Institusjonen hadde tidligere vært et dårlig sted å være, og nå forsøkte man å reformere og humanisere den. Pasientene hadde ikke hatt lov til å ha speil. Noen fryktet at de ville knuse dem og bruke skårene til mord eller selvmord. Vi

monterte speil, og hadde en klar idé om at pasientene skulle synliggjøres for seg selv. De skulle gjenoppdage seg selv som levende mennesker verdt å ha omtanke for. 1

LES OGSÅ

Sult - biografiske essays om kropp og tegn

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 47, nummer 12, 2010, side 1103-1111

TEKST

Finn Skårderud, Regionsenter for Barne- og Ungdomspsykiatri, Helseregion Øst og Sør

KONTAKT: finn@skarderud.no

+ **Vis referanser**

Referanser

American Psychiatric Association (1994). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th edition. Washington DC.

Chopra, D. (2009). How Michael Jackson could have been saved. The Daily Beast, July 2. 2009.

Dillon, B. (2010). Tormented Hope. Nine hypochondriac lives. London: Penguin Books.

Freud, S. (1918/1955). From the history of an infantile neurosis. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, vol. 17. London: The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis.

Glaser, G. (2002). The nose. A profile of sex, beauty, and survival. New York: Washington Square Press.

Gogol, N. (1836/1973). Petersburgnoveller. Oslo: Cappelen.

Grant, J. E., Kim, S. W. & Crow, S. J. (2001). Prevalence and clinical features of body dysmorphic disorder in adolescent and adult psychiatric inpatients. Journal of Clinical Psychiatry, 62, 517-22.

Jackson, M. (1988). Moonwalker. Los Angeles: Doubleday.

Lemma, A. (2010). Under the skin. A psychoanalytic study of body modification. London: Routledge.

Mack, K. & Grøholt, B. (2003). Dysmorfofobi - nytt lys på gammel sykdom. Tidsskrift for Den norske lægeforening, 123, 779-781.

Merkin, D. (2010). Michael on the couch. http://nymag.com/nymetro/news/trends/n_9588/ Lastet ned 8. august 2010.

Phillips, K. A. (2005). The broken mirror. Understanding and treating body dysmorphic disorder. Oxford: Oxford University Press.

Phillips, K. A. (2009). Understanding body dysmorphic disorder. An essential guide. Oxford: Oxford University Press.

Phillips, K. A., Dufresne, R. G., Wilkel, C. S. & Vittorio, C. C. (2000). Rate of body dysmorphic disorder in dermatology patients. Journal of American Academic Dermatology, 42, 436-441.

Pope, H. G., Phillips, K. A. & Olivardia, R. (2000). The Adonis Complex. The secret crisis of male body obsession. New York: Free Press.

Skårderud, F. (1991). Sultekunstnerne. Oslo: Aschehoug.

Skårderud, F. (2004). Andre reiser. Oslo: Aschehoug.

Skårderud, F. (2008). Sult. Biografiske essays om kropp og tegn. Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 45, 410-411.

Skårderud, F. (2009). Modningsangst. Mannen som ikke kunne vokse opp. Peter Pans forfatter James M. Barrie. Tidsskrift for norsk psykologforening, 46, 548-563.

Solheim, J. (1998). Den åpne kroppen. Oslo: Pax.

Taraborrelli, J.R. (2010). Michael Jackson. The magic, the madness, the whole story. London: Pan Books.

WHO (1996). Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer, 10. utgave. Oslo: Statens helsetilsyn.